
**ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ԸՍՏ
ՀՀ 2015 թ. ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ**

ՕՏՏՈ ԼՈՒԽԹԵՐՀԱՆԴԹ, ՆՈՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Ընդհանուր նկատառումներ

Յուրաքանչյուր ֆիզիկական անձ թեև իր ծննդյան պահից ունի իրավունակություն (Քաղաքացիական օրենսգրքի¹ 20-րդ հոդված՝ 1-ին հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ նախադասություն), բայց լրիվ գործունակություն նա ձեռք է բերում չափահաս դառնալով, այսինքն՝ 18 տարին լրանալով (Քաղաքացիական օրենսգրքի 24-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Մինչև այդ պահը նա «երեխայի» իրավական կարգավիճակ ունի² (Ընտանեկան օրենսգրքի³ 41-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Երեխայի տարիքով պայմանավորված՝ սահմանափակ իրավաբանական գործունակության պատճառով ՀՀ Սահմանադրությունը սահմանում է, որ «մանկությունը» պետության հատուկ պաշտպանության ներքո է (16-րդ հոդված) և համապատասխանաբար՝ 37-րդ հոդվածով երեխային ընձեռում է հատուկ կարգավիճակ, իսկ ծնողների ու պետության վրա դնում է հատուկ, աստիճանավորված պատասխանատվություն՝ երեխայի բարօրության համար (36-րդ հոդված):

1995 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը չէր ամրագրում 37-րդ հոդվածի հետ համեմատելի հիմնական իրավունք: Ընտանիքի հիմնական իրավունքը (32-րդ հոդված) միայն հարևանցիորեն էր շոշափում երեխայի իրավունքները: 2005 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունը թեև ընդարձակել և ուժեղացրել էր ընտանիքին առնչվող հիմնական իրավունքների երաշխիքները (35-րդ հոդված, 36-րդ հոդված), սակայն նույնպես չէր ճանաչել երեխայի հիմնական իրավունքները որպես այդպիսին:

2015 թ. փոփոխություններով Սահմանադրությունը այս առումով կատարում է երեխայի իրավունքների սահմանադրական ամրագրման միջազգային ժամանակակից միտումներին, ՄԱԿ-ի «Երեխայի իրա-

¹ Ընդունվել է 1998 թ. մայիսի 5-ին, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50), ՀՕ-239:

² Տե՛ս նաև «Երեխաների իրավունքների մասին օրենք», ընդունվել է 1996 թ. մայիսի 29-ին, ՀՕ-59, ՀՀԱԺՏ 1996/10:

³ Ընդունվել է 2004 թ. նոյեմբերի 9-ին, ՀՕ-123-Ն, ՀՀՊՏ 2005.01.19/4(376) Հոդ. 60:

վունքների մասին» կոնվենցիային⁴ համահունչ կարևոր առաջընթաց քայլ: Հատկանշական է, որ 37-րդ հոդվածի կառուցվածքի ու բովանդակության համար ելակետ է հանդիսացել ԵՄ Հիմնական իրավունքների մասին խարտիայի 24-րդ հոդվածը, որն էլ իր հերթին հիմնականում հիմնվել է «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի (երեխայի լավագույն շահ), 9-րդ (ծնողների հետ կանոնավոր փոխհարաբերություններ ունենալու իրավունք), 12-րդ և 13-րդ հոդվածների վրա (կարծիքի ազատ արտահայտումը և այն հաշվի առնելը):

Երեխայի իրավունքների սահմանադրական ամրագրումը նոր միտում է, որը կառուցվում է այն մոտեցման վրա, որ երեխան ոչ միայն պաշտպանության օբյեկտ է, այլև իրավունքների կրող և իրեն վերաբերող հարցերում որոշումներ կայացնելուն մասնակից⁵: Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի հիմքում ընկած է երեխայի՝ տարիքի հետ զարգացող ինքնուրույնությունը խթանելու իրավական գաղափարը և ամրագրված է իրեն վերաբերող հարցերում կարծիք արտահայտելու իրավունքը, իսկ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասը ամրագրում է «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածում տեղ գտած «երեխայի լավագույն շահի» սկզբունքը: Այս սկզբունքը արտացոլված է նաև 37-րդ հոդվածի 3-րդ մասում որպես չափանիշ՝ ծնողների հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերություններ և անմիջական շփումներ պահպանելու երեխայի իրավունքի սահմանափակման իրավաչափությունը գնահատելու համար:

37-րդ հոդվածի 4-րդ մասը սուբյեկտիվ իրավապահանջի հատուկ հիմք է նախատեսել առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների համար: Այս հոդվածով նախատեսված իրավունքները նախ և առաջ պաշտպանիչ դեր ունեն: Բայց միևնույն ժամանակ դրանք, նկատի ունենալով այս իրավունքների վերացական բնույթը, բնականաբար որոշակի կարիք ունեն և դրանով պայմանավորված՝ առաջացնում են պետության պոզիտիվ պարտականություններ հատկապես օրենսդրական կարգավորման բնագավառում:

Հիմնական իրավունքի երաշխավորումը միջազգային փաստաթղթերում և այլ երկրների սահմանադրություններում

Եթե Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) Մարդու ի-

⁴ Ընդունվել է 20.11.1989 թ.: Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 1993 թ. հուլիսի 22-ին, ՄՊՀՀՊՏ 2008/Հատուկ թողարկում: Հայաստանը վավերացրել է նաև Կոնվենցիային կից երկու լրացուցիչ արձանագրությունները՝ «Զինված հակամարտություններին երեխաների մասնակցությանը վերաբերող կամընտիր արձանագրությունը» (ՀՀ համար ուժի մեջ է մտել 21.03.2005 թ.), և «Մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրությունը» (ՀՀ համար ուժի մեջ է մտել 30.07.2005 թ.):

⁵ See u Venice Commission Report on the Protection of Children's Rights, Adopted by the Venice Commission at its 98th Plenary Session, CDL-AD(2014) 005-e, կետ 12-13:

րավունքների համընդհանուր հռչակագիրը⁶ ոչինչ չի ասում երեխայի իրավական կարգավիճակի մասին, ապա Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագիրը⁷ ընտանիքի պաշտպանության (23-րդ հոդված) կողքին առանձին հոդված է նվիրում երեխայի կարգավիճակին (24-րդ հոդված)՝ ծննդի և անվան պաշտոնական գրանցման (2-րդ մաս), քաղաքացիություն ունենալու երեխայի իրավունքի (3-րդ մաս) հետ մեկտեղ ամրագրելով անչափահասության պատճառով պահանջվող պետության կողմից պաշտպանության իրավունքը (1-ին մաս): Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների միջազգային դաշնագիրը⁸ այն ստորագրած պետությունների վրա դնում է շահագործումից, բարոյականության, կյանքի, առողջության համար վտանգավոր աշխատանքի մեջ ներգրավելուց երեխաների պաշտպանության պարտականություն (10-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

Երեխայի իրավական կարգավիճակին ու նրա իրավունքներին են նվիրված ՄԱԿ-ի մի շարք կոնվենցիաներ: Դրանցից կարևորագույնը «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիան է, որին միացել են ՄԱԿ-ի գրեթե բոլոր անդամ պետությունները, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետությունը⁹:

Ի տարբերություն վերոնշյալ միջազգային փաստաթղթերի՝ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիան (ՄԻԵԿ)¹⁰ երեխաների իրավունքներին նվիրված առանձին կարգավորում չի պարունակում: Անչափահասներին վերաբերող առանձին դրույթներ նախատեսված են ՄԻԵԿ-ի մի քանի հոդվածներում (5-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետ, 6-րդ հոդվածի 1-ին մաս, 7-րդ արձանագրության 5-րդ հոդված, 1-ին արձանագրության 2-րդ հոդված), իսկ կոնվենցիոն որոշ երաշխիքներ էլ տարածվել են երեխաների վրա միայն ՄԻԵԴ դատական պրակտիկայում (օրինակ՝ 3-րդ, 6-րդ, 8-րդ հոդվածներ): Այս ամենը թույլ է տալիս պնդել, որ երեխաները նույնպես իրավունքի կրող են ՄԻԵԿ-ի շրջանակներում:

Երեխաների՝ որպես իրավունքի կրողի մոտեցումն արտասահմանյան երկրների սահմանադրություններում դեռևս լայն տարածում չի գտել. փոխարենը երեխայի իրավունքները դիտարկվում են ծնողների իրավունքների և ընտանիքի պաշտպանության համատեքստում¹¹:

⁶ Ընդունվել և հռչակվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1948 թ. դեկտեմբերի 10-ի 217 Ա (III) բանաձևի համաձայն:

⁷ Ընդունվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1966 թ. դեկտեմբերի 16-ի 2200 Ա (XXI) բանաձևով, ՀՀՊՏ 1997.12.25/29, 2200 Ա XXI:

⁸ Ընդունվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1966 թ. դեկտեմբերի 16-ի 2200 Ա (XXI) բանաձևի համաձայն:

⁹ Կոնվենցիայի դրույթներն իրացվել են «Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքում:

¹⁰ Ընդունվել է 04.11.1950, Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 26.04.2002, ՀՀԱԳՆՊՏ 2004.12.20/5(13):

¹¹ ԵՆ անդամ շուրջ 20 երկրների սահմանադրություններ անդրադառնում են

Երեխայի՝ որպես հիմնական իրավունքի ինքնություն կրողի սահմանադրական ամրագրման օրինակ են Ֆինլանդիան (6-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), Շվեյցարիան (11-րդ հոդված), Հունգարիան (XVI հոդվածի 1-ին մաս), Մոնտենեգրոն (74-րդ հոդված), Սլովենիան (56-րդ հոդված), Լեհաստանը (72-րդ հոդված): Առանձին երկրներում այդ մոտեցումն արտացոլվում է երեխայի անհատականությանը և հնարավորություններին համահունչ զարգանալու իրավունքի համատեքստում¹²:

Երեխայի իրավունքների հետ կապված հարցերում «երեխայի լավագույն շահը» սահմանադրական մակարդակով կարգավորված է միայն մի քանի երկրներում¹³:

Երեխայի լաված լինելու իրավունքի սահմանադրական ամրագրումը դեռևս մեծ տարածում չունի և ուղղակիորեն, որպես այդպիսին, ամրագրված է միայն Իռլանդիայի¹⁴, Լեհաստանի¹⁵ սահմանադրություններում և «Երեխաների իրավունքների մասին» Ավստրիայի դաշնային սահմանադրական օրենքում¹⁶:

Եվրոպական այլ երկրների սահմանադրություններում առավել տարածված է կրթության իրավունքի, տնտեսական շահագործումից պաշտպանության, բռնությունից, չարաշահումից կամ այլ վնասից պաշտպանվելու երաշխավորումը:

Առանձին սահմանադրություններում կարելի է հանդիպել հաշմանդամ երեխաների հատուկ խնամքին վերաբերող դրույթներ¹⁷:

Պարզաբանումներ սահմանադրական դրույթների վերաբերյալ

3.1. Իրավունքի կրողը և հասցեատերը

ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածով նախատեսված իրավունքի կրողը երեխան է՝ ծնվելու պահից սկսած, մինչև նրա 18 տարեկանը լրանալը: Դեռ չծնված երեխայի իրավունքները պաշտպանված են 24-րդ հոդվածով նախատեսված՝ կյանքի իրավունքի շրջանակներում:

37-րդ հոդվածով նախատեսված իրավունքը մարդու իրավունք է՝ անկախ երեխայի քաղաքացիության հանգամանքից: Այս հոդվածով

ընտանիքին և դրանում երեխաների հատուկ պաշտպանությանը:

¹² Երեխաների իրավունքների մասին Ավստրիայի դաշնային սահմանադրական օրենքի 1-ին հոդված, Հունգարիայի Սահմանադրության XVI հոդվածի 1-ին մաս, Պորտուգալիայի Սահմանադրության 69-րդ հոդվածի 1-ին մաս, Շվեյցարիայի Սահմանադրության 11-րդ հոդվածի 1-ին մաս:

¹³ Տե՛ս Իռլանդիայի Սահմանադրության 42ա հոդված, Սերբիայի Սահմանադրության 65-րդ հոդված, Ալբանիայի Սահմանադրության 54-րդ հոդվածի 4-րդ մաս:

¹⁴ Տե՛ս Իռլանդիայի Սահմանադրության 42ա հոդվածի 4-րդ մաս:

¹⁵ Տե՛ս Լեհաստանի սահմանադրության 73-րդ հոդվածի 3-րդ մաս:

¹⁶ 4-րդ հոդված:

¹⁷ Տե՛ս Venice Commission Report on The Protection of Children's Rights, CDL-AD(2014)005-e, տե՛ս նաև Ավստրիայի դաշնային սահմանադրական օրենքի կետ 82-117:

նախատեսված իրավունքի կրող չեն երեխայի ծնողները, հոգաբարձուներն ու խնամակալները թեև նրանց համար երեխայի կողմից այդ իրավունքից օգտվելու դեպքում կարող են առաջ գալ բարենպաստ հետևանքներ: Միևնույն ժամանակ, ծնողները, հոգաբարձուներն ու խնամակալները, հանդես գալով որպես երեխայի օրինական ներկայացուցիչներ, կարող են վկայակոչել երեխայի իրավունքները:

Սույն հոդվածի վերնագրից և բովանդակությունից կարող է այն տպավորությունը ստեղծվել, որ երեխային պատկանող հիմնական իրավունքները միայն այս հոդվածում են ամրագրված: Իրականում երեխաները Սահմանադրության 2-րդ գլխում ամրագրված բոլոր հիմնական իրավունքների կրողն են, բացառությամբ այն իրավունքների, որոնց համար նախատեսված են տարիքային սահմանափակումներ (օրինակ՝ ընտրական իրավունքը և հանրաքվեին մասնակցելու իրավունքը՝ 48-րդ հոդված): Բնչ վերաբերում է այդ իրավունքներից օգտվելուն, պապ խնդիրներ կարող են առաջանալ միայն այն իրավունքների պարագայում, որոնց իրացումը կապված է երեխայի հասունության որոշակի մակարդակի հետ:

37-րդ հոդվածով սահմանված հիմնական իրավունքների հասցեատերը բացառապես հանրային իշխանությունն է՝ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասի իմաստով: Թեպետ երեխաների դաստիարակության համար առաջնահերթ պատասխանատվությունը կրում են ծնողները, սակայն այս հոդվածով նախատեսված իրավունքները վերջիններիս վրա ներգործում են միայն անուղղակիորեն՝ օրենսդրական կարգավորումների միջոցով:

3.2. Երեխայի կարծիքը հաշվի առնելը

Թեև ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի շարադրանքը սկսվում է երեխայի կարծիքի ազատ արտահայտման իրավունքով, այդուհանդերձ այստեղ հիմնական շեշտադրումը և պաշտպանության առարկան ոչ թե կարծիքի արտահայտման ազատություններն են, այլ այդ կարծիքը հաշվի առնելու պարտականությունը իրավունքի հասցեատերերի կողմից: Այդ ազատությունը պաշտպանվում է Սահմանադրության 42-րդ հոդվածով և ներառում է նաև երեխաների կարծիքի արտահայտումը: 37-րդ հոդվածի 1-ին մասը 42-րդ հոդվածից տարբերվում է հենց նրանով, որ իրավունքի հասցեատիրոջ համար առաջացնում է պարտադիր իրավական հետևանք՝ կարծիքը հաշվի առնելու տեսքով: Այս իսկ պատճառով այդ հոդվածի 1-ին մասի իմաստով՝ երեխայի կողմից կարծիքի ազատ արտահայտումը, որպես այդպիսին, չունի ինքնուրույն իրավաբանական կշիռ, այլ միայն պարզաբանող բնույթի է: Դրա նպատակն է ընդգծել, որ երեխաները՝ որպես ինքնուրույն անձինք, հիմնական իրավունքի կրող են: Նրանց կողմից

կարծիք արտահայտելը ընդամենը նախադրյալ է այդ կարծիքը հաշվի առնելու համար: Սահմանադրական նման կարգավորումը բխում է երեխայի՝ որպես իրավունքների կրողի և իրեն վերաբերող հարցերում որոշումներ կայացնելուն մասնակից դիտարկելու ժամանակակից մոտեցումից: Այստեղ արտացոլված է երեխաների իրավունքների պաշտպանության հարցում միջազգային մակարդակով ընդունված նրանց կարծիքը հաշվի առնելու գաղափարը¹⁸, և ընդգծված է երեխայի ինքնավար անհատականությունը:

Ինչպես Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի, այնպես էլ 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի պահանջն է, որ կարծիքի արտահայտումը լինի *ազատ*, այն է՝ առանց որևէ ճնշման, հարկադրանքի, ազդեցության: Կարծիքի արտահայտման ազատության շեշտադրումը առավել կարեվոր է հենց երեխաների պարագայում՝ պայմանավորված նրանց տարիքային խոցելիությամբ:

37-րդ հոդվածի 1-ին մասը սերտորեն կապված է նաև 2-րդ մասում ամրագրված «երեխայի լավագույն շահի»¹⁹ սկզբունքի հետ, որը բացահայտելու համար կարևոր է, որ երեխան *լսված լինի*: Այս հոդվածի 1-ին մասի պաշտպանության առարկան ունի երկու նախապայման: Առաջին՝ այս ազատությունը տարածվում է միայն երեխային վերաբերող հարցերի վրա, ու երկրորդ՝ երեխայի կարծիքի արտահայտման ազատությունը պաշտպանված է այնքանով, որքանով դա համապատասխանում է երեխայի տարիքին ու հասունության աստիճանին:

«*Երեխային վերաբերող հարցեր*» հասկացությունը պետք է հասկանալ լայն իմաստով՝ ներառելով երեխային վերաբերող ինչպես որոշումները, գործողությունները, այնպես էլ անգործությունը²⁰: Ընդ որում, «*վերաբերող*» բառը նույնպես պետք է լայն հասկանալ՝ դրա մեջ ներառելով ինչպես երեխաներին անմիջապես ուղղված²¹ (օրինակ՝ առողջապահություն, կրթություն), այնպես էլ երեխաներին անուղղակիորեն առնչվող բոլոր այն հարցերը, որոնք նշանակալի են երեխայի շահերի տեսանկյունից: Այդ հարցերը հնարավոր չէ սահմանել ինչ-որ մի պարզ ձևակերպմամբ, քանի որ դրանք բնականաբար փոփոխվում են երեխայի տարիքի և ֆիզիկական ու մտավոր հասունության աստիճանին զուգահեռ: Շեռնաբար, «*երեխային վերաբերող հարցեր*» եզրույթն անորոշ իրավական հասկացություն է, որի բովանդակությունը ենթակա է գնահատման յուրաքանչյուր կոնկրետ հանգամանքներում:

¹⁸ Տե՛ս «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածի 1-ին մաս, ԵՄ Հիմնական իրավունքների խարտիայի 24-րդ հոդվածի 1-ին մաս:

¹⁹ Տե՛ս ստորև՝ կետ 3.3:

²⁰ Տե՛ս UN Committee on the Rights of the Children, General Comment № 14 (2013) on the Right of the Child to Have his or her Best Interests Taken as a Primary Consideration (art. 3, para. 1), Adopted by the Committee at its Sixty-second Session (14 January – 1 February 2013), CRC/C/GC/14, կետ 17-18:

²¹ Տե՛ս նույն տեղը, կետ 19-20:

Իրեն վերաբերող հարցերում երեխայի կողմից արտահայտվող կարծիքը, 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն, պետք է «հաշվի առնվի»²²: «Հաշվի առնել» եզրույթը նշանակում է, որ երեխային պարզապես լսելը բավարար չէ, այլ իրավունքի հասցեատերը պարտավոր է երեխայի տեսակետը լրջորեն քննարկել բոլոր այն դեպքերում, երբ երեխան ունակ է ձևակերպելու այն²³: «Հաշվի առնելու» պարտականությունը առաջին հերթին վերաբերում է օրենսդրին, որը պետք է սահմանի, թե որ դեպքերում, ինչ եղանակով և ինչ չափով է երեխայի կարծիքը հաշվի առնվում: Երեխայի ներգրավման չափը և նրա կարծիքի կշիռը ավելի մեծ նշանակություն ունեն երեխայի կենսական շահերը ուղղակիորեն շոշափող հարցերում (օրինակ՝ երեխայի խնամքին առնչվող հարցեր): Այդ դեպքերում օրենսդիրը երեխայի ներգրավման համար պարտավոր է նախատեսել լաման համապատասխան ընթացակարգեր՝ հաշվի առնելով նաև 50-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (պատշաճ վարչարարության իրավունք) և 75-րդ հոդվածի (հիմնական իրավունքների և ազատությունների իրականացման անհրաժեշտ կառուցակարգեր և ընթացակարգեր) պահանջները:

37-րդ հոդվածի 1-ին մասը կատարելագործվել է Ընտանեկան օրենսգրքում, որի 44-րդ հոդվածը՝ «Սեփական կարծիքն արտահայտելու երեխայի իրավունքը», առանձին հոդված է նախատեսում՝ ամրագրելով երեխայի իրավունքը՝ ունկնդիր լինելու իր իրավունքներն ու շահերը շոշափող ցանկացած հարցի քննությանը և արտահայտելու սեփական կարծիքը «ընտանիքում, դատական և այլ մարմիններում»: Առանձին դեպքերում երեխայի կարծիքը լսելիս իրավասու մարմինը պետք է ներգրավի մանկական հոգեբանի կամ մանկավարժի կամ սոցիալական աշխատողի:

Մի շարք դեպքերում Ընտանեկան օրենսգիրքն ուղղակիորեն նախատեսում է տասը տարին լրացած երեխայի կարծիքը պարտադիր հաշվի առնելը խղճի ազատության, որոշակի միջոցառումներին մասնակցելու, արտադպրոցական կրթություն ստանալուց հրաժարվելու, ծնողներից որևէ մեկի հետ ապրելու, հարազատների հետ շփվելու, ինչպես նաև օրենքով նախատեսված այլ դեպքերում²⁴ (Ընտանեկան օ-

²² «Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ պարբերությունը օգտագործում է «պատշաճ ուշադրություն» եզրույթը, ինչը բովանդակային առումով չի տարբերվում «հաշվի առնել» եզրույթից: Օրենքը, ըստ էության, հետևել է Կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածի 1-ին մասի “being given due weight” արտահայտության հայերեն թարգմանությանը: ԵՄ Հիմնական իրավունքների խարտիայի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասը օգտագործում է “shall be taken into consideration” արտահայտությունը:

²³ See u UN Committee on the Rights of the Children, General Comment № 12 (2009) on the Right of the Child to be Heard, CRC/C/GC/12, 20 July 2009, կետ 28:

²⁴ Մասնավորապես, երեխայի կարծիքը հաշվի առնելու պահանջ է նախատեսված հետևյալ դեպքերում՝ ազգանունը փոխելուց (46-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), կրթական հաստատության և երեխաների ուսուցման ձևի ընտրության իրավունքից մինչև երեխաների հիմնական ընդհանուր կրթություն ստանալու (51-րդ հոդվածի 2-րդ մաս),

րենսգրքի 44-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Երեխայի կարծիքը հաշվի առնելը, սակայն, չի նշանակում, որ այն իրավունքի հասցեատիրոջ վրա դնում է այդ կարծիքով առաջնորդվելու իրավաբանական պարտականություն: Այսպես օրինակ՝ ծնողների՝ միմյանցից առանձին ապրելու դեպքում երեխաների բնակության վայրը որոշելու հետ կապված վեճերով Ընտանեկան օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 3-րդ մասը նախատեսում է, որ վեճը լուծում է դատարանը՝ *եղևելով երեխաների շահերից և հաշվի առնելով երեխայի կարծիքը*: Սահմանադրական դատարանը իր ՄԴՈ-919 որոշման մեջ²⁵ արձանագրել է, որ, այնուամենայնիվ, տվյալ իրավակարգավորման համատեքստում երեխայի կարծիքը դատարանի համար պարտադիր չէ, և «Եթե դատարանի գնահատմամբ երեխայի կարծիքը չի համընկնում երեխայի շահերի հետ, ապա դատարանը պարտավոր է առաջնորդվել երեխայի շահերով ...»²⁶:

Առանձին դեպքերում Ընտանեկան օրենսգիրքը նախատեսում է ավելի խիստ ռեժիմ, այն է՝ ոչ թե կարծիքը հաշվի առնելու պարտադրություն, այլ երեխայի համաձայնության պահանջ: Օրինակ՝ տասը տարին լրացած երեխայի պարագայում համաձայնությամբ է կատարվում անունը փոխելը (46-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), որդեգրումը (121-րդ հոդվածի 1-ին մաս), որդեգրված երեխայի անվան, հայրանվան և ազգանվան փոփոխումը (123-րդ հոդվածի 6-րդ մաս), որդեգրողներին որպես որդեգրված երեխայի ծնողներ գրառելը (125-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), երեխայի վերաբերյալ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի կամ դատարանի կողմից որոշումներ ընդունելը (44-րդ հոդվածի 3-րդ մաս):

3.3. Երեխայի շահերի առաջնահերթությունը

37-րդ հոդվածի 2-րդ մասը ամրագրում է երեխայի պաշտպանության համար առանցքային նշանակություն ունեցող՝ «երեխայի շահի» հիմնարար սկզբունքը (3-րդ հոդվածի 1-ին մաս)²⁷:

Երեխաների դաստիարակությանն ու կրթությանը վերաբերող բոլոր հարցերում (53-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), ծնողների՝ միմյանցից առանձին ապրելու դեպքում երեխաների բնակության վայրը որոշելու (53-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) երեխայից առանձին ապրող ծնողի պահանջով երեխան նրան հանձնելու հետ կապված դատարանի կողմից որոշում կայացնելիս (54-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), երեխայի հետ շփվելու արգելքների հետ կապված (56-րդ հոդվածի 3-րդ մաս, 57-րդ հոդվածի 1-ին մաս), երեխայի նկատմամբ ծնողական իրավունքների վերականգնման կամ սահմանափակումների վերացման վերաբերյալ հարց քննելիս (62-րդ հոդվածի 4-րդ մաս, 66-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

²⁵ ՀՀՊՏ 2010.10.13/50(784), հոդ. 1132:

²⁶ Նույն տեղում, կետ 6:

²⁷ «Երեխայի շահը» համարժեք է Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված «երեխայի լավագույն շահ» (“the best interest of the child”) հասկացությանը, որը Կոնվենցիայի մեկնաբանման և երեխաների իրավունքների ինստիտուտի 4 ընդհանուր սկզբունքներից մեկն է (տե՛ս UN Committee on the

37-րդ հոդվածի 2-րդ մասը անկյունաքարային սկզբունք է, որը ելակետային է երեխայի բոլոր իրավունքների համար: Այն պահանջում է, որ երեխային վերաբերող բոլոր հարցերում **«առաջնահերթ ուշադրություն»** տրվի երեխայի շահերին: *«Առաջնահերթ ուշադրության արժանացնել»* արտահայտությունը նշանակում է, որ երեխային վերաբերող հարցերի մասին որոշում կայացնելու համար կոնկրետ գործում դեր խաղացող և, որպես կանոն, իրարից տարբերվող շահերն իրար հետ համեմատելիս (կշռադատելիս) առաջին հերթին պետք է գնահատվի երեխայի շահը: Նման մոտեցումը արդարացված է այն առանձնահատուկ վիճակով, որում գտնվում է երեխան, մասնավորապես՝ նրա կախվածությունը, խոցելիությունը, հասունության աստիճանը և այլն: Օրինակ երեխայի շահերը պարտադիր չէ, որ համապատասխանեն ծնողների շահերին և կարող են գերակա լինել դրանց նկատմամբ: Առաջնահերթ ուշադրության արժանացնելու պարտականությունը երեխայի շահերին տալիս է հատուկ կշիռ, բայց դա չի բացառում, որ առանձին դեպքերում գերակայություն կարող է տրվել այլ շահերի: Եթե հիմնական իրավունքներով պաշտպանված շահերը համարժեք են, ապա երեխայի շահերին պետք է առաջնահերթություն տրվի, սակայն դա չի նշանակում, որ կոլիզիոն իրավիճակներում երեխայի շահերին պետք է միշտ, ինքնաբերաբար գերակայություն տրվի: Առանձին դեպքերում կարող է պահանջվել, որ երեխայի շահը ստորադասվի պաշտպանության արժանի առավել բարձր արժեքներին:

«Երեխայի շահը» դիմամիկ, բարդ, ընդգրկուն հասկացություն է, որը հնարավոր չէ վերացականորեն և օբյեկտիվ կերպով սահմանել: Այն պետք է որոշվի յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում՝ իրավիճակի, անձնական համատեքստի և երեխայի կարիքների հաշվառմամբ²⁸: ՄԱԿ-ի՝ «Երեխաների իրավունքների մասին» կոնվենցիայի նախաբանի 6-րդ և 7-րդ պարբերություններից երևում է, որ երեխայի շահը (բարօրությունը) կարելի է հանգեցնել երեխայի անհատականության լիակատար և բազմակողմանի զարգացմանը՝ երկարաժամկետ կտրվածքով: Նման մեկնաբանության օգտին է խոսում նաև Սահմանադրության 86-րդ հոդվածի 6-րդ մասը, որը երեխայի անհատականության լիակատար և բազմակողմանի զարգացումը դիտարկում է պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներից մեկը:

ՄԱԿ-ի՝ երեխաների իրավունքների հանձնաժողովը վեր է հանել

Rights of the Children, General Comment № 5 (2003) on the General Measures of Implementation of the Convention on the Rights of the Child, կետ 12; General Comment № 12 (2009) on the Right of the Child to be Heard, կետ 2): Համաձայն կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ «Երեխաների նկատմամբ բոլոր գործողություններում, անկախ այն բանից, թե դրանք ձեռնարկվում են սոցիալական ապահովության հարցերով զբաղվող պետական կամ մասնավոր հիմնարկների, դատարանների, վարչական կամ օրենսդրական մարմինների կողմից, առաջնահերթ ուշադրություն է դարձվում երեխայի լավագույն շահերին»:

²⁸ Տե՛ս նույն տեղը, կետ 32:

«Երեխայի լավագույն շահերը» գնահատելու որոշակի տարրեր²⁹, ինչպիսիք են, մասնավորապես, երեխայի կարծիքը, երեխայի ինքնությունը (այդ թվում՝ տարիքը, սեռը, անձնական պատմությունը), ընտանեկան միջավայրի և հարաբերությունների պահպանումը, երեխայի խնամքը, պաշտպանությունը և անվտանգությունը, խոցելիության իրավիճակները, երեխայի առողջության, կրթության իրավունքները:

Սահմանադրական կարգավորումներին հետևելով՝ «Երեխայի լավագույն շահը» օրենսդրական իրացում է ստացել Ընտանեկան օրենսգրքում՝ 2017 թ. դեկտեմբերի 21-ին կատարված փոփոխություններով³⁰: Հենց 1-ին հոդվածը այն հռչակում է որպես ընտանեկան օրենսդրության հիմնական սկզբունք՝ երեխայի նկատմամբ իրականացվող ցանկացած գործողությունում, իսկ որպես «Երեխայի լավագույն շահերի» գնահատման տարրեր մատնանշվում են գրեթե նույնական դրույթներ (7-րդ մաս)³¹, ինչ ՄԱԿ-ի Հանձնաժողովի վերը նշված մոտեցումներում: Միևնույն ժամանակ, «Երեխայի լավագույն շահը» ամրագրված է նաև որպես առաջնահերթ սկզբունք՝ երեխաներին վերաբերող հարցերում իրավական նորմերի մեկնաբանման և կիրառման դեպքում, «եթե որևէ նորմ կարող է տարաբնույթ կիրառվել» (Ընտանեկան օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 8-րդ մաս): «Երեխայի լավագույն շահերին» կամ «Երեխայի շահերին» անդրադարձ է կատարվում Ընտանեկան օրենսգրքի բազմաթիվ այլ հոդվածներում: Այսպես, օրինակ, Ընտանեկան օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 3-րդ մասը ծնողների՝ միմյանցից առանձին ապրելու դեպքում երեխաների բնակության վայրը որոշելիս տալիս է «Երեխայի շահեր» հասկացության բնորոշ հատկանիշների ոչ սպառնիչ շրջանակ երեխայի կապվածությունը ծնողներից յուրաքանչյուրի, քույրերի ու եղբայրների հետ, երեխայի տարիքը, ծնողների բարոյական և անձնական այլ հատկանիշները, ծնողներից յուրաքանչյուրի և երեխայի միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունները, երեխայի դաստիարակության ու զարգացման համար պայմաններ ստեղծելու

²⁹ Տե՛ս UN Committee on the Rights of the Children, General Comment № 14 (2013), կետ 52-79:

³⁰ «Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքում փոփոխություններ և յրագումներ կատարելու մասին» օրենք, ՀՕ-10-Ն, ՀՀՊՏ 2018.01.17/4(1362), հոդ. 28: Միևնույն ժամանակ պետք է նկատել, որ «Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքը չի պարունակում «Երեխայի լավագույն շահեր» կամ «Երեխայի շահեր» եզրույթները և Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասին ու Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածին համարժեք դրույթ: Օրենքի առանձին դրույթներում օգտագործվում են միայն երեխայի «օրինական շահ» կամ «կենսական շահ» եզրույթները:

³¹ «Երեխայի մտավոր և ֆիզիկական կարիքները, այդ կարիքների բավարարման համար համապատասխան խնամքի և դաստիարակության հնարավորությունը, ընտանիք վերադառնալու կամ ընտանիքի հետ ապրելու կարևորությունը, երեխայի զարգացման համար ծնողի և ընտանիքի այլ անդամների հետ շփվելու կարևորությունը, ազգային պատկանելության հարցը, երեխայի մշակութային, լեզվական, հոգևոր կամ կրոնական կապերը կամ դաստիարակությունն ու նշանակությունն ընտանեկան միջավայրում և այլ կարիքները, պահանջները և շահերը (այսուհետ՝ Երեխայի լավագույն շահեր)»:

հնարավորությունը (ծնողների գործունեության (աշխատանքի) բնույթը, նրանց գույքային ու ընտանեկան դրությունը և այլն):

Նշված նորմի Սահմանադրական դատարանը իր վերոհիշյալ ՄԴՈ-919 որոշման մեջ³² նույնպես որդեգրել է այն մտտեցումը, որ «երեխաների շահեր» հասկացությունը «ենթակա է գնահատման յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում՝ ելնելով տվյալ գործի բոլոր փաստական հանգամանքների համադրված վերլուծությունից»: Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ Ընտանեկան օրենսգրքի 53-րդ հոդվածի 3-րդ մասում թվարկված պայմանները պարտավորեցնում են դատարաններին երեխայի շահը գնահատելիս հիմք ընդունել այդ պայմանները, ինչպես նաև, առաջնորդվելով իրենց հայեցողական լիազորությամբ, հիմք ընդունել նաև այլ պայմաններ, եթե դատարանի գնահատմամբ այդպիսիք կան (կետ 6):

3.4. Ծնողների հետ շփվելու երեխայի իրավունքը

Ծնողների հետ շփվելու երեխայի իրավունքի վերաբերյալ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ նախադասությունը նախատեսում է օրենքով կարգավորելու վերապահում, ինչն առնվազն մտտեցման տեսանկյունից իրականացվել է Ընտանեկան օրենսգրքի 42-րդ հոդվածով: Այն հստակորեն, նախ, հաստատում է երկու ծնողների, ինչպես նաև պապերի և տատերի, եղբայրների, քույրերի, «ինչպես նաև այլ ազգականների» հետ շփվելու իրավունքը: Հոդվածը նաև սահմանում է, որ ծնողների ամուսնալուծությունը կամ նրանց առանձին ապրելը չի սահմանափակում երեխայի իրավունքները, և որ հատկապես ծնողներից յուրաքանչյուրի հետ շփվելու իրավունքը պահպանվում է նաև այն դեպքում, երբ երեխան ապրում է ծնողներից առանձին, այդ թվում՝ տարբեր պետություններում (Ընտանեկան օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ նախադասություն): Ծնողների հետ շփվելու իրավունքը երեխան պահպանում է նաև այն դեպքերում, երբ ձերբակալման, կալանավորման, բուժվելու կամ արտակարգ այլ իրադրության պատճառով երեխան գտնվում է որևէ փակ հաստատությունում, ինչպես նաև, հակառակը, նման հաստատություններում գտնվող ծնողները պահպանում են երեխայի հետ շփվելու իրավունքը (Ընտանեկան օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

«Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքը նույնպես պարունակում է մի շարք դրույթներ այն երեխաների իրավունքների պաշտպանության մասին, որոնք գտնվում են ընտանեկան «արտակարգ իրավիճակներում», մասնավորապես՝ երբ երեխաները ծնողներից անջատ են ապրում (գլուխ 3, 24-32-րդ հոդվածներ):

³² Տե՛ս ՀՀՊՏ 2010.10.13/50(784), հոդ. 1132:

Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 3-րդ մասում երեխայի շահերը կարևորվել և ընդգծվել են նաև այն դեպքում, երբ խոսքը շփվելու իրավունքի սահմանափակումների մասին է: Օրենքը կարող է նախատեսել շփվելու իրավունքի սահմանափակում դատարանի որոշմամբ, եթե դա արդարացվում է երեխաների շահերով³³: Երեխան իրավունքունի պաշտպանության համար ինքնուրույն դիմելու խնամակալության և հոգաբարձության մարմին (Ընտանեկան օրենսգրքի 43-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ նախադասություն):

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ, ինչպես ցույց է տալիս փորձը, առօրյա կյանքում ծնողների անջատ ապրելու դեպքում հնարավոր է զգալի չափով խոչընդոտել այն ծնողի հետ երեխայի շփվելու իրավունքի իրականացումը, որի հետ երեխան չի ապրում, 37-րդ հոդվածի 3-րդ մասի տեսանկյունից անհրաժեշտ է ունենալ ծնողների հետ շփվելու իրավունքի շատ ավելի մանրամասն կարգավորում, քան դա արված է Ընտանեկան օրենսգրքում և «Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքում (15-րդ հոդված):

3.5. Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հանդեպ պետության պաշտպանության պարտականությունը

37-րդ հոդվածի 4-րդ մասը պետության վրա դնում է «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին» պաշտպանելու և դրա համար համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու պարտականություն: Սահմանադրական նորմի պահանջները մանրամասն կարգավորվել են մի շարք օրենսդրական ակտերում՝ նախատեսելով դրանց իրականացման և հսկողության միջոցներ: Խոսքը, նախ և առաջ, Ընտանեկան օրենսգրքում խնամակալության և հոգաբարձության իրավական ինստիտուտները կարգավորող դրույթների (գլուխ 19, 134-136-րդ հոդվածներ)³⁴, խնամատարությանը վերաբերող դրույթների (գլուխ 20, 137-140-րդ հոդվածներ) և, երկրորդ, Քաղաքացիական օրենսգրքի այն հոդվածների մասին է, որոնք կարգավորում են խնամակալություն և հոգաբարձություն սահմանելու իրավական նախապայմանները, խնամակալի և հոգաբարձուի նշանակման ընթացակարգը, նրանց իրավունքները և պարտականությունները, ինչպես նաև նրանց գործունեության նկատմամբ պետական հսկողության իրականացումը (33-42-րդ հոդվածներ): Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի իրավունքների պաշտպանությանը, խնամքին և մանկատներում դաստիա-

³³ Այս պարագայում երեխաների շահերի վկայակոչումը համահունչ է նաև «Երեխաների իրավունքների մասին» կոնվենցիայի մոտեցումներին: Տե՛ս, մասնավորապես, Կոնվենցիայի հոդվածներ 9, 20, 37 (գ):

³⁴ Ընդհանուր առմամբ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների խնամքի և դաստիարակության ձևերի մասին տե՛ս Ընտանեկան օրենսգրքի բաժին 4:

րակությանը վերաբերող կարգավորումներ է պարունակում նաև «Երեխայի իրավունքների մասին» օրենքը (24-րդ և 25-րդ հոդվածներ):

Հարաբերակցությունը ՀՀ Սահմանադրության այլ դրույթների հետ

Սահմանադրության 37-րդ հոդվածով ամրագրված հիմնական իրավունքը սերտ իրավական կապի մեջ է ինչպես Սահմանադրության սահմանադրական կարգի հիմունքների գլխում գետեղված ընտանիքի պաշտպանության մասին (16-րդ հոդված) պետության օրյեկտիվ իրավական պարտականության, այնպես էլ ընտանիքին առնչվող մյուս երկու հիմնական իրավունքների հետ՝ ամուսնանալու ազատություն (35-րդ հոդված) և ծնողների կարգավիճակ (36-րդ հոդված): Երեխայի իրավունքներին անմիջականորեն առնչվում է նաև 38-րդ հոդվածով նախատեսված կրթության իրավունքը: Պարտադիր դպրոցական կրթության մասին դրույթը (38-րդ հոդվածի 1-ին մաս) ծառայում է այն նպատակին, որ երեխայի զարգացումը ընթանա սեփական պատասխանատվություն ունեցող և ինքնուրույն չափահաս անձնավորություն դառնալու ուղղությամբ: Խնդրո առարկա հիմնական իրավունքը ուղղակիորեն կապված է նաև սահմանադրական այն դրույթներին, որոնք ծառայում են երեխայի պաշտպանությանը՝ աշխատանքի ընդունվելու և աշխատելու առնչությամբ (57-րդ հոդվածի 4-րդ մաս): 37-րդ հոդվածում կարգավորված պաշտպանության նպատակի հետ առնվազն միջնորդված իրավական կապ ունի մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության հիմնական իրավունքը (31-րդ հոդված): Վերջապես, հիմնական իրավունքների ոլորտում երեխայի իրավական կարգավիճակի համար մեծ նշանակություն ունեն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիության մասին դրույթները, որոնք երեխաները ձեռք են բերում, ամենից առաջ, առնվազն ծնողներից մեկի միջոցով (47-րդ հոդված):

37-րդ հոդվածով նախատեսված՝ երեխայի իրավունքները չեն կարող սահմանափակվել ո՛չ արտակարգ դրության և ո՛չ էլ ռազմական դրության ժամանակ (76-րդ հոդված):

Երեխայի իրավունքների իրականացման ու պաշտպանության համար իրավական առումով վերաբերելի են նաև պետության քաղաքականության մասին Սահմանադրության 3-րդ գլխի այն դրույթները, որոնք անդրադառնում են բազմազավակության օժանդակությանը և երեխաների զարգացման խթանմանը (86-րդ հոդվածի 5-րդ ու 6-րդ կետեր), ինչպես նաև այն հասարակական ոլորտներին, որոնք առանձնահատուկ նշանակություն ունեն երեխաների ու պատանիների համար, ինչպիսիք են՝ ֆիզկուլտուրայի և սպորտի զարգացումը (86-րդ հոդվածի 11-րդ կետ) և երիտասարդության մասնակցությունը մշակութային և քաղաքական կյանքին (86-րդ հոդվածի 12-րդ կետ):

Բանալի բառեր - Մահմանադրություն, 37-րդ հոդված, անչափահաս, երեխայի իրավունքներ, տարիք, հասունություն, լսված լինելու իրավունք, երեխայի շահ, երեխային վերաբերող հարցեր, առաջնահերթ ուշադրություն, ծնողական խնամք, պետության հոգածություն և պաշտպանություն

ОТТО ЛЮХТЕРХАНДТ, НОРА САРГСЯН – Регулирование прав ребёнка в редакции 2015 г. Конституции Республики Армения. – В результате изменений 2015 года Конституция Армении впервые в отдельной статье излагает основные права ребёнка. Часть 1 статьи 37 основана на правовой концепции поощрения автономии ребёнка в зависимости от его возраста и закрепляет право выражать мнение по касающимся его вопросам. Статья 37 в § 2 предусматривает принцип «наилучших интересов ребёнка», закреплённый в статье 3 Конвенции о правах ребёнка. Этот принцип также отражён в части 3 статьи 37 в качестве критерия для оценки законности ограничения прав ребенка на поддержание регулярных личных отношений и на поддержание прямых контактов с родителями. В статье анализируются и интерпретируются положения статьи 37 конституции в контексте конституционного развития, международного опыта и законодательства РА.

Ключевые слова: статья 37, несовершеннолетний, права ребёнка, право быть выслушанным, родительский уход, опека и защита государства

OTTO LUCHTERHANDT, NORA SARGSYAN – Regulation of the Rights of the Child in the Constitution of the Republic of Armenia in the Version of 2015. – As a result of amendments of 2015, the Constitution of the Republic of Armenia for the first time provides for the basic rights of the child in a separate article. Paragraph 1 of article 37 of the Constitution is based on the legal concept of promoting the child's autonomy with his/her age and enshrines the right to express an opinion on matters concerning to him/her. Article 37 § 2 of the Constitution provides for the principle of 'the best interests of the child' established in the article 3 of the Convention on the Rights of the Child. This principle is also reflected in article 37 § 3 as a criterion to assess the legitimacy of limiting the child's right to maintain regular personal relationships and to maintain direct contacts with parents. The article analyzes and interprets the provisions of article 37 of the Constitution in the context of constitutional developments, international experience and the legislation of the Republic of Armenia.

Key words: Constitution, article 37, minor, rights of child, age, maturity, right to be heard, interests of child, matters concerning child, primary consideration, parental care, state care and protection

Ներկայացվել է՝ 10.06.2019,
գրախոսվել է՝ 12.06.2019,
ընդունվել է տպագրության՝ 25.07.2019